

Якою є, може та має бути публічна соціологія в Україні?

28 травня 2012 року в Києві, у стінах Національного університету “Києво-Могилянська академія” відбулася конференція **“Актуальні проблеми публічної соціології”**, організована кафедрою соціології НаУКМА та факультетом соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Конференція була натхненна та пройшла за участі найвідомішого серед сучасних соціологів апологета публічної соціології, чинного президента Міжнародної соціологічної асоціації, професора Університету Каліфорнії в Берклі Майкла Буравого. Конференція об’єднала для одноденної дискусії як фахових соціологів, так і студентів й аспірантів, не байдужих до долі публічної соціології в Україні.

Майкл Буравой, президент Міжнародної соціологічної асоціації,
професор Університету Каліфорнії в Берклі, травень 2012 року, м. Київ.
Фото Володимира Паніотто

Майкл Буравой відкрив конференцію лекцією “Дилеми публічної соціології”, після чого виступив модератором круглого столу “Якою є, може та має бути публічна соціологія в Україні?”. У рамках круглого столу своїм баченням відповідей на це питання поділилися відомі українські соціологи, які регулярно співпрацюють зі ЗМІ — директор фонду “Демократичні ініціативи” ім. Ілька Кучеріва **Ірина Бекешкіна**; заступник директора Інституту соціології НАНУ, головний редактор журналу “Соціологія: теорія, методи, маркетинг” **Євген Головаха**; генеральний дирек-

тор Київського міжнародного інституту соціології, професор НаУКМА **Володимир Паніотто**; президент КМІС, професор НаУКМА **Валерій Хмелько**; знані фахівці, представники організаторів конференції — декан факультету соціології КНУ імені Тараса Шевченка **Андрій Горбачик** і декан факультету соціальних наук і соціальних технологій, завідувач кафедри соціології НаУКМА **Світлана Оксамитна**; а також російська дослідниця, яка має досвід роботи в жанрі публічної соціології та активно цікавиться подіями в українській соціології — професор кафедри соціальної філософії Уральського державного університету ім. О.М.Горького **Єлена Трубіна**. Далі як наперед заявлені учасники, так і всі зацікавлені продовжили обговорення проблем і перспектив публічної соціології в Україні, представленості соціології в публічній царині та соціологічної освіти¹.

Це був уже не перший візит до Києва президента Міжнародної соціологічної асоціації. Раніше професор Буравой відвідав українську столицю у вересні 2011-го та березні 2012 року завдяки участі кафедри соціології НаУКМА у Програмі академічного партнерства (Academic Fellowship Program) мережі Фундації відкритого суспільства². Травневий візит завершував його участь у цій програмі. Українська соціологія викликала у професора Буравого чимале зацікавлення: під час кожного з візитів він не обмежувався формальними зобов'язаннями в рамках програми, натомість у вільний час зустрічався з українськими соціологами, брав участь у кількох суспільствознавчих заходах і виступав не лише в стінах НаУКМА, а й у КНУ імені Тараса Шевченка та Інституті соціології НАН України. У 2013 році, у межах цієї ж програми академічного партнерства, до Києва планує завітати широко відомий у світі й зокрема в Україні американський соціолог Ерік Олін Райт.

Під час конференції було порушено широкий спектр питань: студенти поділилися з викладачами враженнями щодо процесу здобуття соціологічної освіти в Україні й тим, як виглядає сучасна соціологія зі студентської лави, досвідчені соціологи — своїм досвідом співпраці зі ЗМІ та баченням викликів для сучасної соціології в Україні. Примітно, що серед наперед підготовлених виступів не було жодного, де було би здійснено спробу порівняти публічну соціологію в Україні та інших суспільствах, і М.Буравой виявився єдиним учасником, хто міг зіставити те, що відбувається з публічною соціологією в Україні, із ситуацією в найрізноманітніших куточках світу, зокрема Бразилії, Ірані, Індії. Водночас, попри вельми відвертий і провокативний перелік питань до обговорення, наведений в анонсі конференції³, учасники здебільшого уникали гострих тем, ніби намагаючись радше зібрати мозаїку вражень і віднайти загальні контури ситуації, аніж зосередитися на конкретних гострополемічних питаннях. Можливо, це є індикатором того, що тема є вкрай новою для українських соціологів. Не маючи змоги дати повний огляд ви-

1 У термінах М.Буравого, соціологічна освіта — як фахово орієнтована, так і призначена для інших спеціальностей — є складовою публічної соціології.

2 Колишня назва Фундації відкритого суспільства — Інститут відкритого суспільства.

3 В анонсі запрошували подавати заявки на участь у конференції з питань, пов'язаних із проблемами та перспективами розвитку публічної соціології в Україні, зокрема таких: “Кому потрібна соціологія? Яка користь від соціології? Що соціологи можуть зробити для суспільства? Як соціологія змінила суспільство? Практика соціальної інженерії: провали й успіхи. У чіх інтересах працюють соціологи в Україні та світі? Хто і як зловживає соціологією? Хто і як заробляє на соціології? Про що мовчать соціологи? Про що соціологи забагато говорять? Соціологи та/або ангажовані інтелектуали? Яке майбутнє має суспільствознавство?”

ступів та обговорень, що відбувалися того дня, наведу спогади й роздуми щодо деяких тез та лейтмотив, які пролунали під час конференції.

Виклики публічності

Грина Бекешкіна, яка регулярно подає на обговорення широкої громадськості дослідження, проведені фондом “Демократичні ініціативи”, порівняла публічну соціологію із мінним полем. Незрідка мета журналістів, зауважила дослідниця, — віднайти сенсацію, натомість правда не завжди цікава. Тож один із викликів — як зробити правду цікавою? Іншим викликом є час: незалежно від рівня складності теми, у разі роботи зі ЗМІ, часто необхідно вкластися у 1,5 хвилини, відтак, повнота і збалансованість розкриття теми, яких прагне науковець, не завжди здійсненні у публічному діалозі, опосередкованому ЗМІ. Разом із тим публічність дослідницької діяльності є нормою для аналітичних центрів, адже вона є невіддільною складовою роботи в третьому секторі (недержавному неприбутковому) та необхідною умовою отримання фінансової підтримки від грантодавців.

Українські соціологи нині не лише презентують у ЗМІ власні дослідження, а й виступають як публічні інтелектуали, тобто ті науковці, кого журналісти регулярно просять поділитися поглядами із певних суспільно значущих питань. Як зауважив Євген Головаха, його часте спілкування зі ЗМІ насправді рідко стосується теми його досліджень, тому попри часту появу у ЗМІ, він навряд чи може назвати себе публічним соціологом; оскільки журналісти просять прокоментувати найрізноманітніші теми, а не лише ті питання, які ти ретельно досліджував як науковець, складається ситуація, про яку справедливо сказати: “Що більше публічності, то менше науковості”.

У полоні замовника?

Учасники конференції відзначили, що нині українські соціологи мають надзвичайно обмежені можливості у формуванні порядку денного дослідницьких проєктів, особливо коли йдеться про необхідність проведення репрезентативного опитування населення, що потребує значних коштів. Як разючий приклад, Світлана Оксамитна й Ольга Іващенко (старший науковий співробітник Інституту соціології НАНУ) згадали про сумнозвісну долю Програми міжнародного соціального опитування (International Social Survey Program — ISSP), до якої Україна приєдналася 2008 року. Хоча в рамках програми можна щороку збирати унікальні тематичні дані, що надають можливість поглянути на різні соціальні виміри українського суспільства в міжнародному порівняльному контексті, в Україні ISSP вдалося реалізувати лише у 2008 та 2009 роках, бо так і не вдалося отримати ані державного, ані недержавного фінансування для проведення подальших щорічних опитувань.

Поза сумнівами, можливості для отримання дослідницьких грантів — як індивідуальних, так і для проведення масштабніших проєктів — є незрівнянно вужчими в Україні, ніж, наприклад, у США. “Бідне суспільство — бідна соціологія”, — зауважили учасники обговорення. У цій ситуації соціологи змушені зосередитися на дослідженнях на замовлення, що нині в Україні мають вельми широкий спектр: маркетингові й політичні дослідження, дослідження певних соціальних проблем на замовлення профільних фондів або організацій (наприклад, Світового банку, Програми розвитку Організації Об’єднаних Націй, Міжнародного Альянсу з питань ВІЛ-СНІД в Україні тощо). Замовник не лише визначає тему дослідження та впливає на його інструментарій, а й як власник зібраних даних справляє безпосередній вплив на оприлюднення результатів: що саме й коли з результатів оприлюднити, що лишити за лаштунками.

Відтак, є можливість провести дослідження з теми, яку визначає замовник; на томість, надзвичайно вузькими є можливості самим запропонувати тему, обґрунтувавши доцільність її фінансування, сформувавши інструментарій та схему оприлюднення лише в межах дослідницького колективу, без сторонніх впливів. За такої ситуації, незалежність дослідження залишається здебільшого привілеєм невеличких проєктів із використанням якісних методів (що їх дослідники можуть подужати на волонтерських засадах) і рідкісною розкішшю для проєктів, що передбачають проведення репрезентативного опитування.

Опитування громадської думки в Україні та соціологія: ціна ототожнення в публічному дискурсі

Як зауважив Андрій Горбачик і погодилися інші учасники, в Україні громадськість навряд чи знає про іншу соціологію, окрім тої, що представляє результати репрезентативних опитувань населення. Понад те, в Україні склалася вельми специфічна ситуація, яка не є характерною для західних суспільств: у широкому громадському дискурсі поняття “соціологія” або “соціологічне дослідження” нерідко вживають як тотожне словосполученню “репрезентативне опитування громадської думки”. Наприклад, у грудні 2011 року авторитетний аналітичний тижневик “Дзеркало тижня” опублікував інтерв’ю із Володимиром Паніотто, в якому йшлося про виклики, що постали перед репрезентативними опитуваннями громадської думки. У підзаголовку цього, безперечно, цікавого і змістовного інтерв’ю журналістка окреслила ключову тезу розмови вельми трагічно: “Якість даних соціологічних досліджень різко погіршилася в усьому світі, і соціологи змушені шукати нові альтернативні методи”. Подібно до цього випадку, від низки відомих журналістів можна почути фрази на кшталт: “Ми всі знаємо соціологію: рейтинг Тимошенко...”, “Давайте подивимося на соціологію. Отже, N%...” Таке ототожнення, ймовірно, допомогло соціології стати знаною в Україні: завдяки цьому “соціологія” та “соціологи” стали часто згадуваними у ЗМІ. Однак це ототожнення містить радше не переваги, а пастку, адже проблеми опитувань громадської думки можуть кидати тінь на авторитет соціології та призводити до вельми специфічних упереджень щодо цієї галузі знання.

На перший погляд це ототожнення є помилкою журналістів, яка у певний момент увійшла в широкий ужиток і повторюється знов і знов. Однак ситуація є складнішою: джерелом такого вжитку терміна “соціологія” більшою мірою є фахівці, ніж неухважні журналісти. Навіть така авторитетна аналітична організація, як Центр імені О.Разумкова, на своєму офіційному сайті, в розділі “Суспільство”, підрозділ, в якому подано результати опитувань громадської думки, позначає як “Соціологія”, а не “Опитування громадської думки”, “Громадська думка” тощо. Причому навіть в англomовній версії сайта Центру цей підрозділ представлено саме як “Sociology”, хоча таке позначення важко уявити на Інтернет-сторінці західного аналітичного центру. Тож не дивно, що в журналістському, а відтак і в широкому громадському дискурсі соціологія та опитування громадської думки нерідко вживають як взаємозамінні поняття. Можливо, причини такого ототожнення мають витоки в історії становлення опитувань громадської думки в СРСР: ними займалися саме фахівці з прикладної соціології, а відповідні методи збирання й аналізу інформації в Україні й донині називають “соціологічними методами”, на відміну від термінології, застосовуваної серед західних фахівців.

Англійська на сьогодні є міжнародною мовою обміну інформацією між суспільствознавцями. Якщо звернутися до англomовних підручників, у яких викладено огляд якісних і кількісних методів збирання й аналізу соціальної інформації, побачимо, що йдеться саме про методи соціальних (а не соціологічних) досліджень

(social research methods, social science research methods), оскільки ними активно послуговуються не лише соціологи. Натомість англомовні книги, в назві яких фігурує “sociological method” (наприклад, видання Ентоні Гіденса — “New Rules of Sociological Method”), присвячені теорії пізнання в соціології. На відміну від України в західних країнах не лише соціологи займаються опитуваннями громадської думки, а й політологи, соціальні психологи тощо.

Українська соціологія зараз перебуває на етапі активної взаємодії й, можливо, інтеграції з міжнародною соціологією: спільні публікації та дослідницькі проекти, далеко не поодинокі міжнародні візити, публікації українських соціологів в іноземних виданнях та іноземних фахівців — в українських. Чи не на часі нам приєднатися до традиції, що склалася в міжнародній спільноті: попри звичне “соціологічні”, говорити про соціальні дослідження та соціальні методи й ретельно уникати отождолення в публічному дискусії соціології з опитуваннями громадської думки?

Нещодавні перипетії щодо оприлюднених результатів КМІС¹ показали, що опитування громадської думки та інтерпретація їх громадськістю вийшли в Україні на новий рівень: серед претензій до соціологів не лунали закиди про “намальовані відсотки”, натомість журналісти й аналітики висловлювали занепокоєння щодо коректності формулювання запитань і часу оприлюднення результатів. Варто зазначити, що це якісно новий рівень публічної дискусії, який навряд чи міг відбутися, скажімо, у 1990-ті: безумовно, українська соціологія пройшла в публічному просторі неабиякий шлях, регулярно інформуючи громадськість про результати опитувань населення України. Жодною мірою не применшуючи важливості досліджень громадської думки, чи не настав час спробувати відкрити ширше поле соціології для української громадськості — поле, яке включає як емпіричну, так і теоретичну соціологію в усьому розмаїтті її методів і підходів?

*ОЛЕНА БОГДАНОВА,
кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри соціології Національного університету
“Кієво-Могилянська академія”*

¹ Ідеться про полеміку щодо (не)коректності оприлюднення показників підтримки потенційних кандидатів у Президенти України без наявності в списку Юлії Тимошенко та результатів опитування громадської думки щодо статусу російської мови та місця російської мови в освіті в один день із прийняттям скандального закону щодо мовної політики. Детальніше про цю ситуацію див. статтю В.Паніюто “Будні соціології: як вибори — так хоч звільняйся” в “Українській правді” від 9 липня 2012 року. Примітно, що в цій статті репрезентативні опитування громадської думки знов-таки постають як “соціологія”, що цілком закономірно провокує вельми негречні онлайн-коментарі читачів на кшталт “Соціологія — наука?!”.